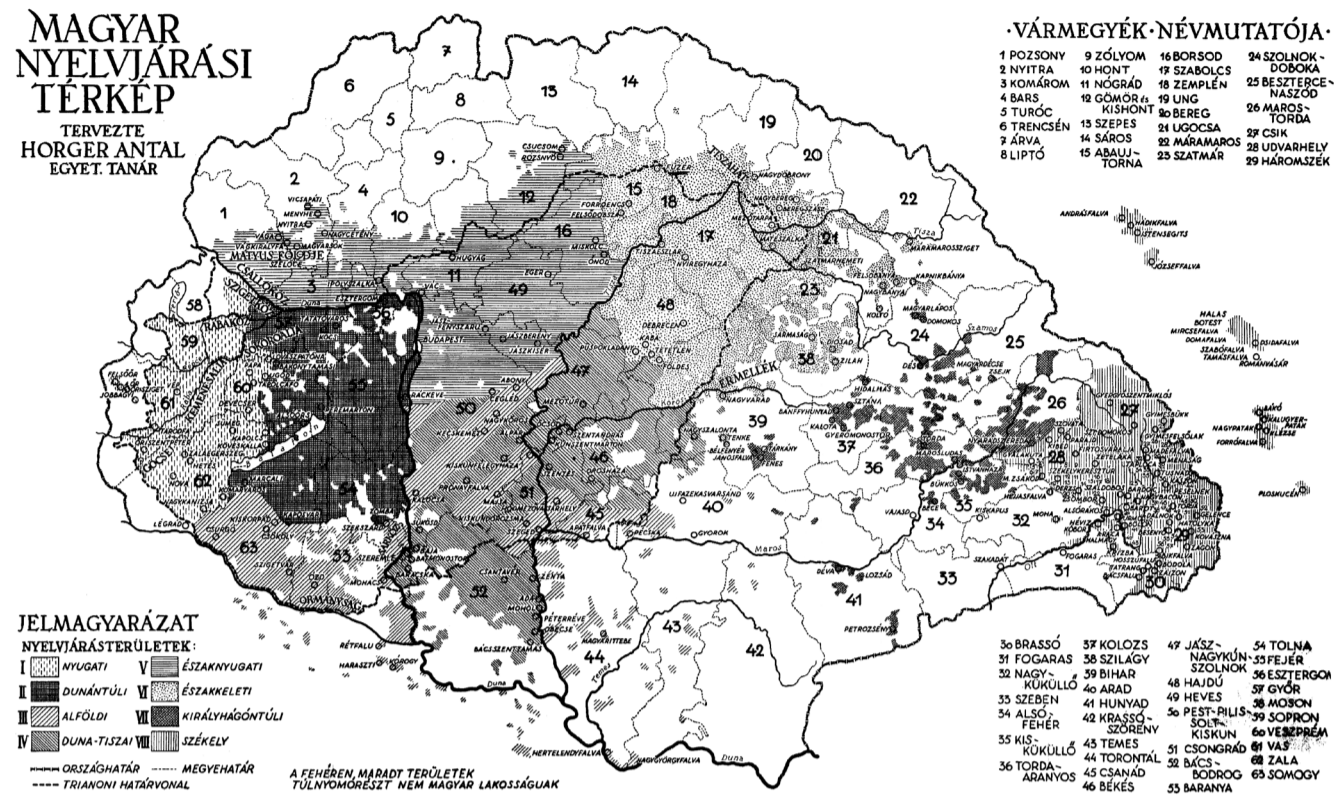

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK TÉRBELI TAGOLÓDÁSA

Juhász Dezső, Bárh M. János

A nyelvjárások a természetes nyelvek alapvetően területi kötöttségű, táji változatai, viszonylag önálló részcsoportok. Nagy múltú történelmi képződmények, a nyelvi differenciálódás termékei; sorsuk alakulásába nyelven belüli és kívüli okok egyaránt beleszóltak. A nyelvi jelenségek *térbeli mozgásai* például komolyan befolyásolják a természetföldrajzi tényezők, a hatalmi viszonyok területi változásai, közgazdasági, közlekedési hálózatok, a gazdasági és kulturális központokhoz való viszony, a népmozgások, a köz- és irodalmi nyelvhez való hozzáférés, a többnyelvűség állapota stb. A *nyelvjárások mozgása, visszaszorulása* a 20., 21. században nem elsősorban térbeli, hanem *társadalmi és kulturális* szinten érzékelhető: egyre kevesebb beszélő, egyre kevesebb helyzetben beszél nyelvjárásban, és egyre nő a két nyelvvaltozatúak (kettősnyelvűek) száma, akik a dialektus mellett már jól elsajátították a köz- és irodalmi nyelvet is, és szükség szerint könnyen át is váltanak a nagy-közösségi 'normatív' változatokra. A visszaszorulás mértékét, ütemét magban befolyásolják a presztizsum-pontok és a beszélők nyelvjárási attitűdjei: mennyire szegyelek, illetve kerülnek nyilvános helyzetben a helyi nyelvvaltozatokat. A nyelvjárások zavartalan használatának színtere ma a család és a baráti kör. Atlaszunkban a változásoktól kevésbé érintett nyelvjárási alaprétegek térbeli megoszlásával foglalkozunk.

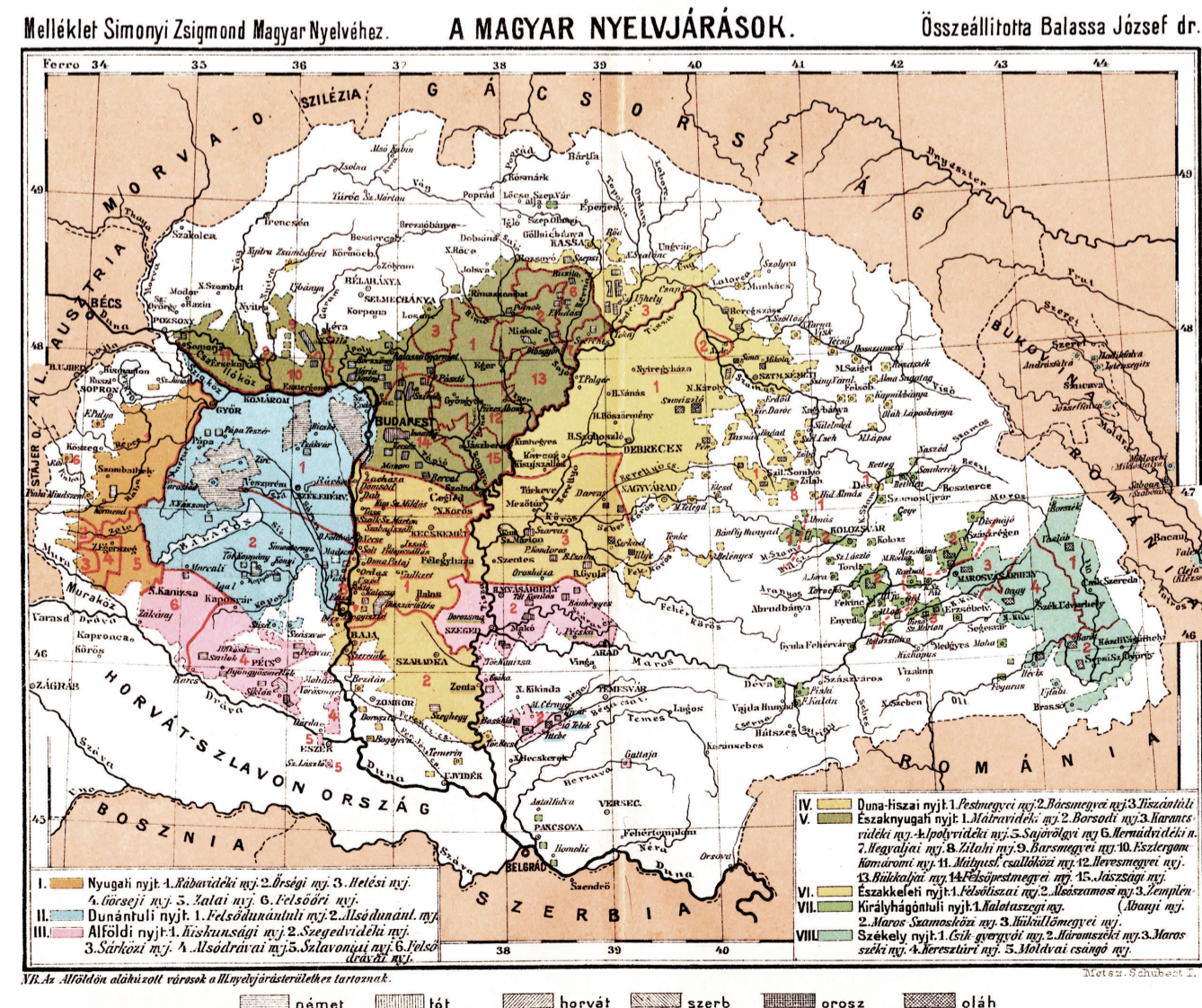
2 Magyar nyelvjárási térkép (Horger 1934)

zetében (1843). Az első, tudományos alapokra épülő monográfia Balassa Józseftől származik (1891, színes térképmelléklettel 1905-ből) [1], a két világháború között Horger Antal készítette áttekinthető térképpel ellátott leírást a magyar nyelvjárásokról (1934) [2]. Az újabb tipológiák közül Imre Samuéra (1971) és Juhász Dezsőre (2001) utalunk. Imre Samu műve, *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNyA.) alapján készült szintézis 18 tiszta és 10 keverék nyelvjárástípust (nyelvjárascsoportot) különböztet meg, de a romániai magyar nyelvterület érdemi bemutatása – az 1950-es évekbeli korlátozott gyűjtési lehetőségek miatt – elmaradt. Az Erdélyt és Moldvát is magában foglaló átfogó tipológia meg-

alkotására *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNyA.) publikálása adott lehetőséget. Juhász Dezső a *Magyar dialektológia* c. kézikönyvben 10 nagyobb nyelvjárási régiót, ezeken belül pedig 43 nyelvjárascsoportot különít el [3].

A nyelvjárási jelenségek elterjedésének ábrázolására a dialektológia többfajta *nyelvtásvázlat* dolgozott ki, amelyek a megcélzott nyelvek számát, a földrajzi kiterjedést, a kutatópontok sűrűségét, a nyelvi anyag tematizálását tekintve igen sokféleképpen lehetnek. A magyar nyelv egynyelvű, nyelvjárási atlaszai közül a következőkre hozunk példát:

A magyar nyelvjárások atlasza (1968–1977, 6 kötetben) az eredeti tervek szerint az egész magyar nyelvterületet lefedő, össznemzeti léptékű, tartalma szerint a legjellemzőbb nyelvjárási jelenségeket ábrázoló mű, amely a szókincs tekintetében a magyar népi kultúra legjellemzőbb fogalmi köreiből merít anyagot. Mivel

már léteznek online atlaszok is. – A helynevek mindennapi kommunikációban, tájékozódásban betöltött szerepéből és lokalizáló funkciójából következik, hogy sokat elárulnak az adott névadó és névhasználó közösség nyelvi sajátosságairól is. Sok esetben őriznek olyan archaikus kifejezéseket, földrajzi közneveket, amelyek vagy már kiszorultak az aktív szókincsből, vagy elhomályosult a közsői jelentésük. Jó példa erre a *lok*, amely 'lapály', 'két hegy közötti völgy, szoros', 'vízmentes lapály' értelemben lehetett használatos a régi-ségben, de a 20. századra csak földrajzi nevekben maradt fent. A Szabó T. Attila által gyűjtött Erdélyi Helynévtörténeti Adattár alapján készült névföldrajzi térkép 4 azt mutatja, hogy használata a Székelyföldön, különösen Udvarhelyszéken volt jellemző, de markánsan kirajzolódik kalotaszegi jelenléte is.

A magyar nyelvjárási régiók és csoportok

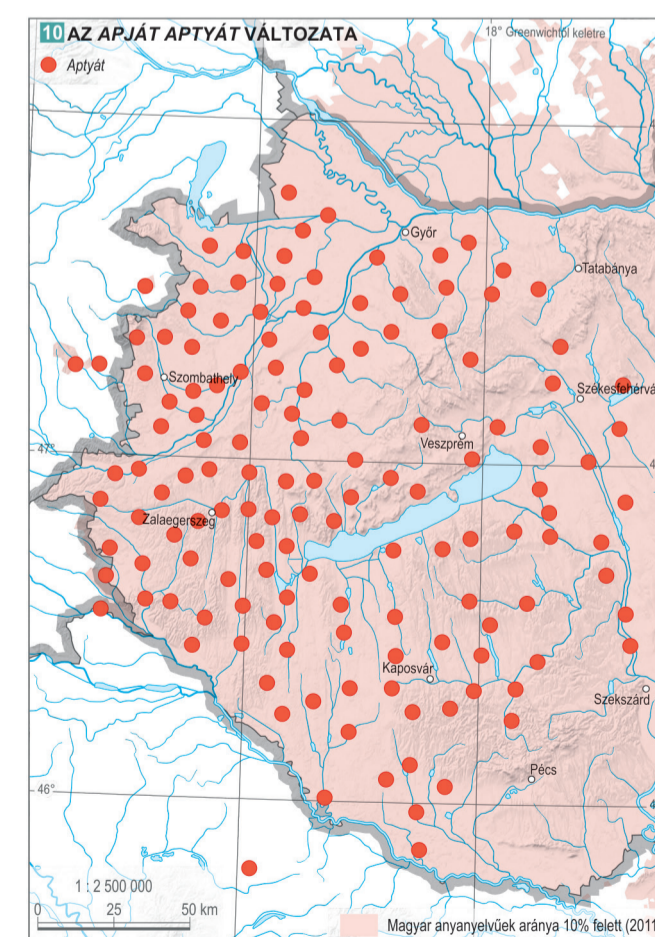
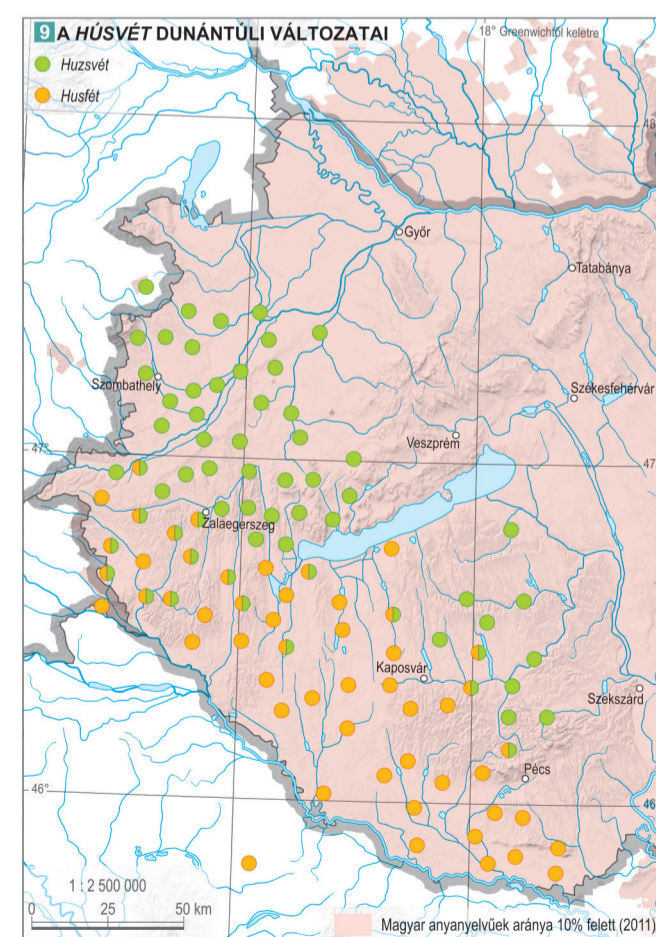
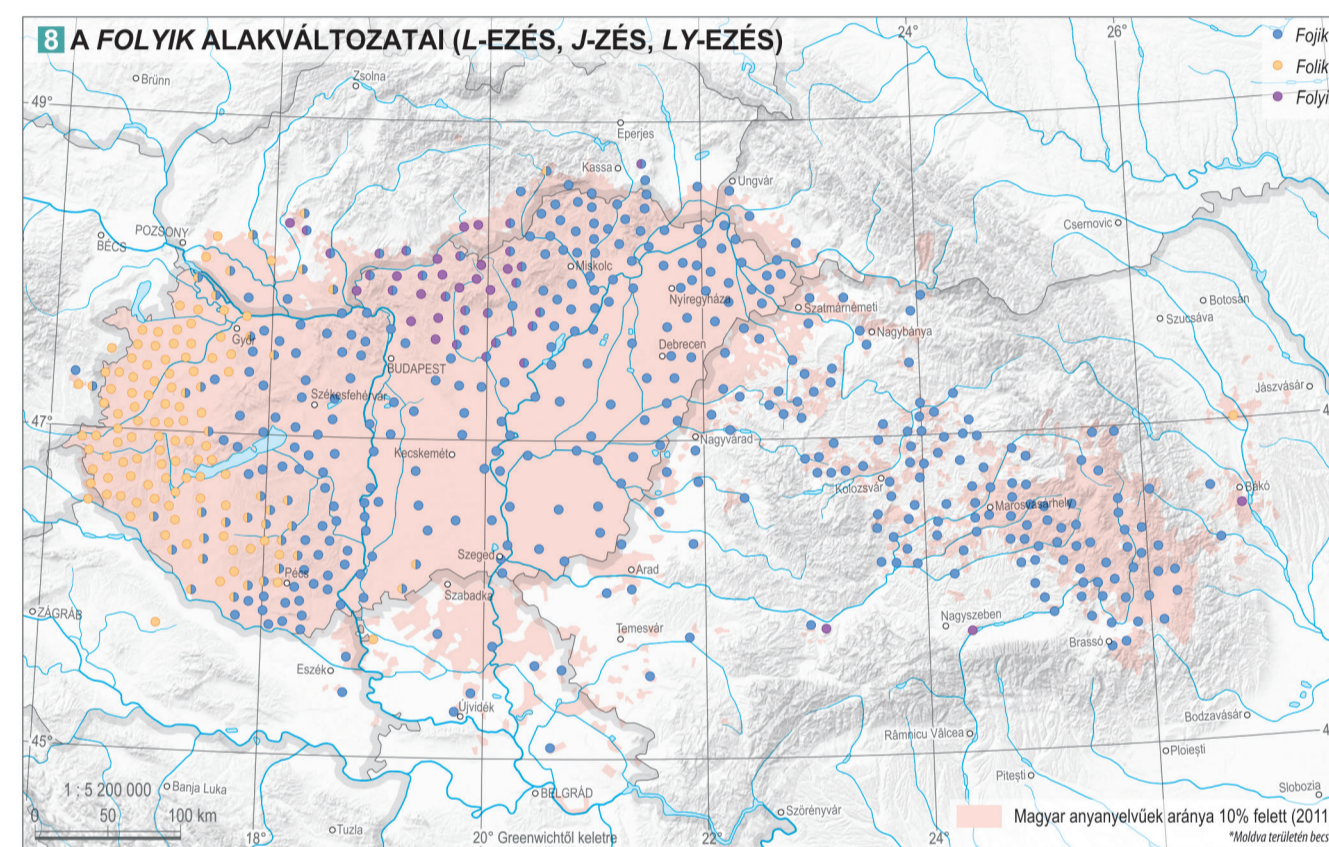
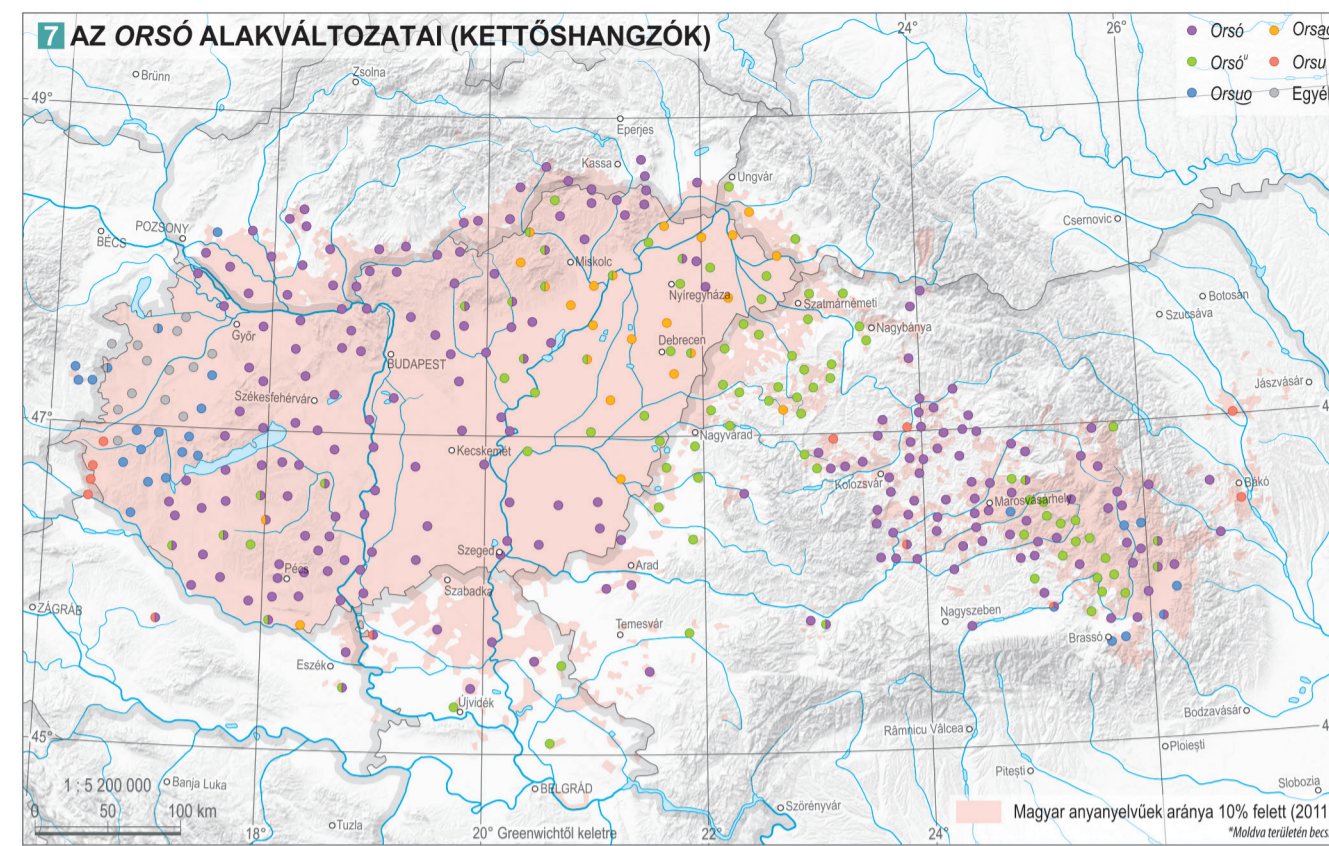
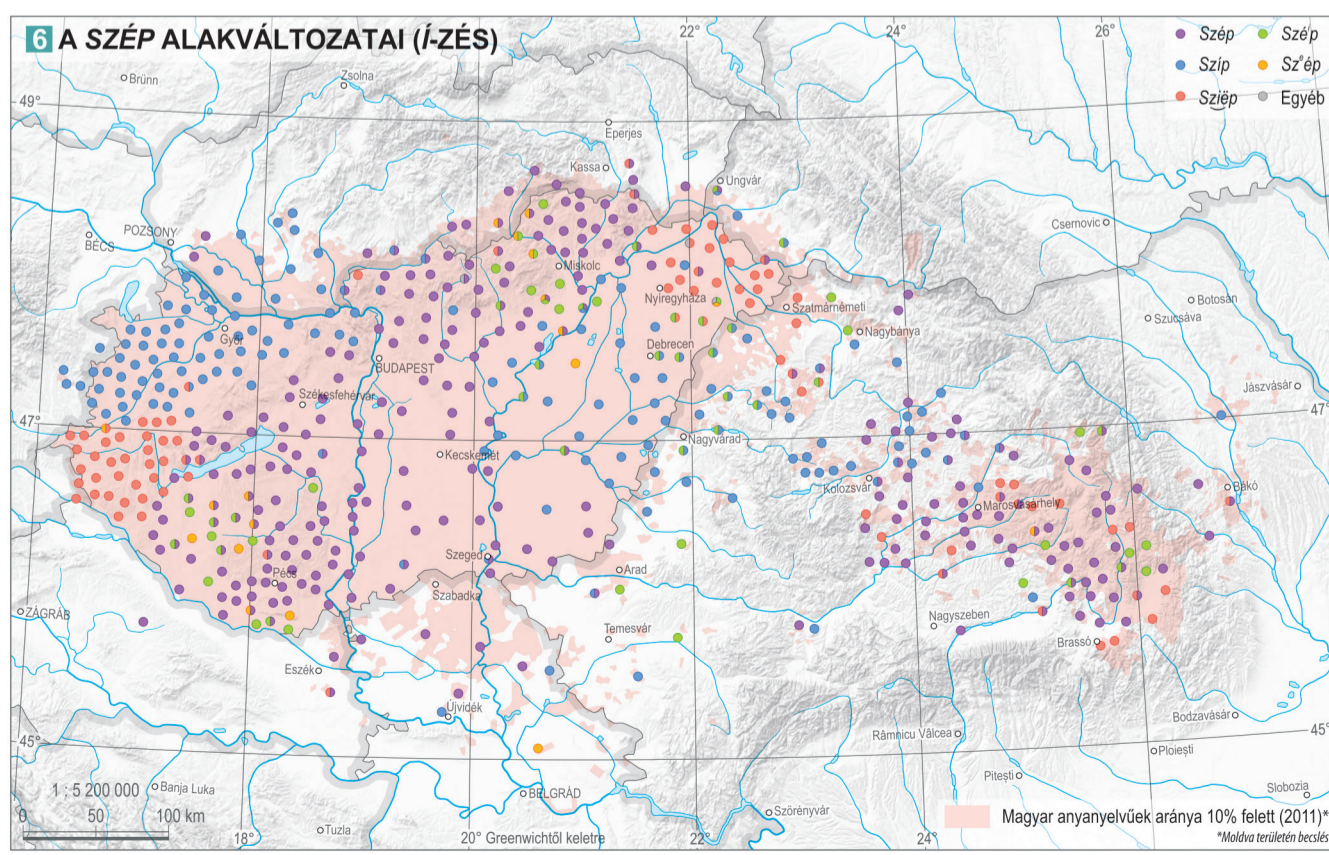
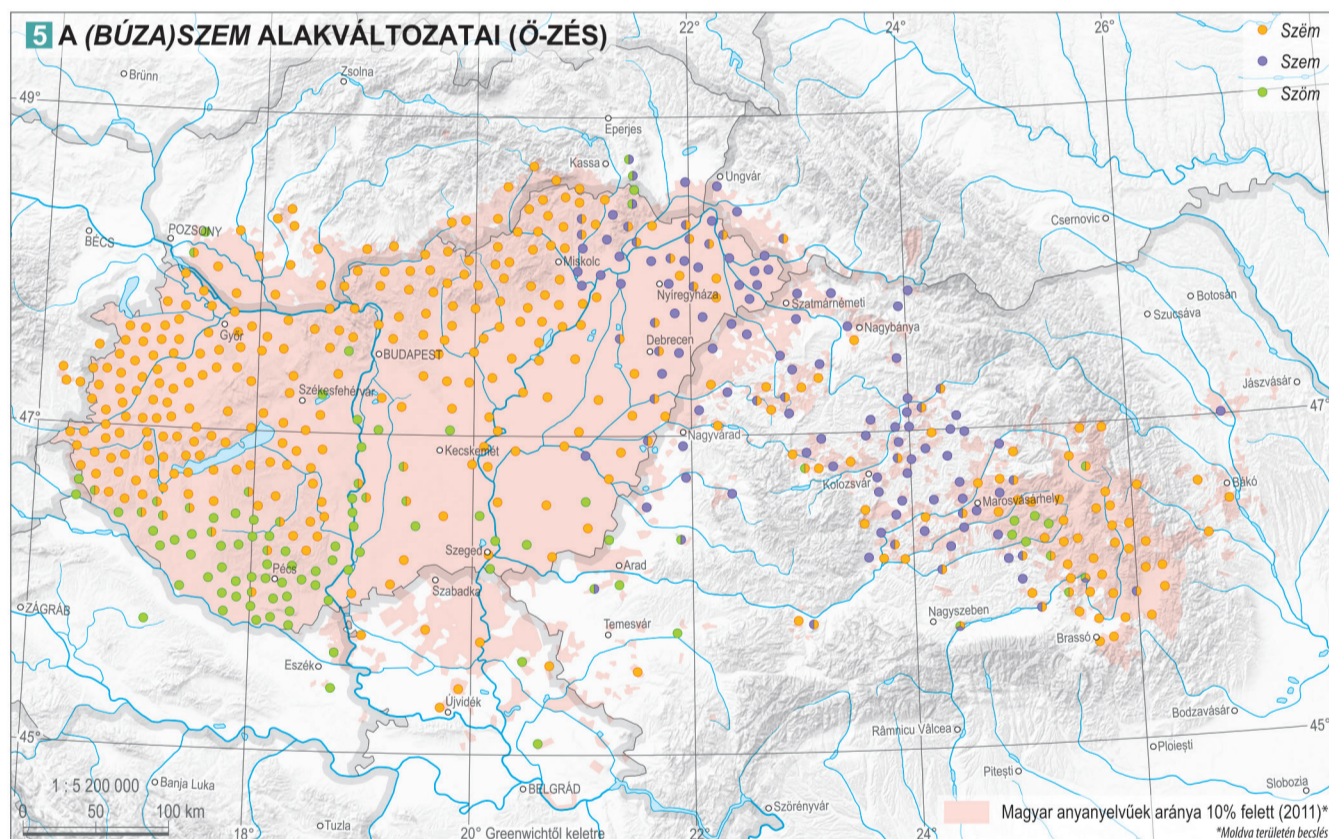
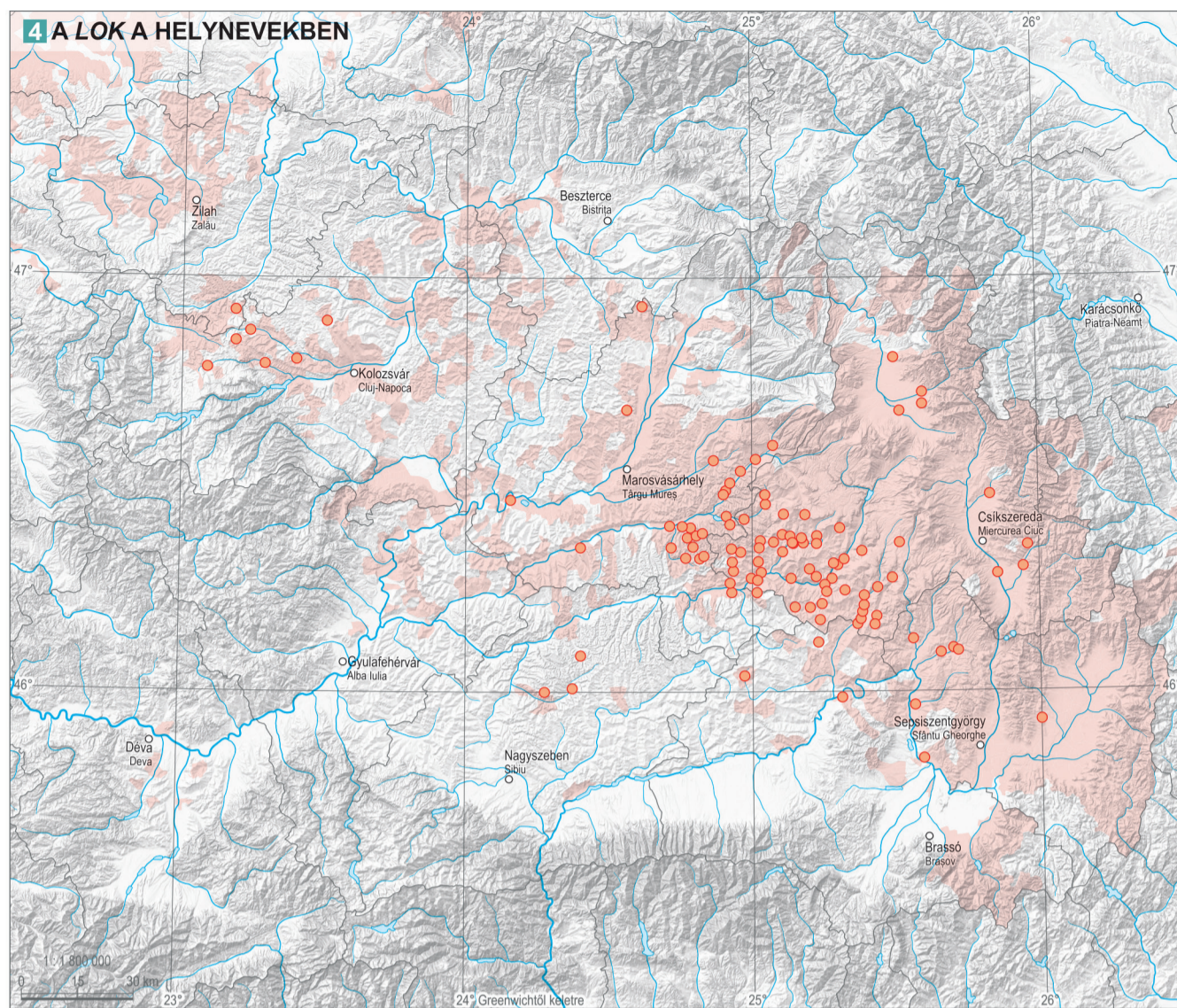
Kutatásaink alapján 10 nagy nyelvjárási régió különíthető el, melyek között átmeneti területek, keverék nyelvjárási is megfigyelhetők, továbbá a homogén nyelv-földrajzi képleteket nyelvjárásszigetek is tartkítják 1.

1. Nyugat-dunántúli: Használja a zárt *é-t* (*gyerek*), a nyílt *e-k* gyakran tovább nyitódnak (*kácskái*), az *ó, ő, é-k* helyén *uo, üö, iē* kettőshangzók állnak (*szuo, liüö, kiēz*), az *í, ú, ü-k* tipikus esetben röviddek (*tiz, husz, tüz*), jellemző az *l-ezés* (*folik*), a *v* zöngésít (*Vaszvár*), olykor zöngétlenül a hasonulásban (*ötfen*), *á* utáni szótagban az *a* gyakran *o*-vá záródik (*házo, lábom*), mássalhangzó után a *j gy/ty*-vé válik (*dobgya, aptya*). Jellemző helyhatározóragjai a *-bu/-bü, -ru/-tü, -tu/-tű*, (*házbu* stb.), az archaikusabb részeken elmaradhat az illeszkedés (*Feriho*) vagy éppen erősebben működik (*fülö* 'füle', *hinya* 'hívni': itt eredetileg mély hangú volt a *tő*), a főnévi igenév képzőjének jellemző alakja a *-nyi* (*várnyi*). Legszívesebb alcsoportjai az őrségi, hetési, göcseji, illetve a szigetelhezeti felsőíri.

2. Közép-dunántúli–kisalföldi: Az *ē – e – a* hangjai a nyugat-dunántúli típusával egyezők, de nincsenek kettőshangzói az *ó, ő, é* helyén. Őrzi az *á* utáni *o*-zást (*háto, lábos*); a *j > gy* változás inkább csak *r* után jellemző (*várgyo, de kapja*). Az *á* hangszíne zártabb, kisalföldi részein erős *i-zés* tapasztalható (*miz, völéginy, szipsig*). Az *í, ú, ü*, rövidítése is megfigyelhető, de nem olyan gyakran, mint a nyugat-dunántúliiban. A jellegzetes helyhatározóragok itt is zártabbak (*házbü, tetörü, annyátü*), az *l* elmaradása a *-val/-vel*-nél is jellemző (*hajóva, tehénne*), a főnévi igenév képzője *-nyi*.

3. Dél-dunántúli: Legfőbb jegye az *ö-zés* (*öszik, mögy, löszök*), tehát néhány egyszótagú és vegyes hangrendű szó (*nē, lē, sē, gērēnda* stb.) kivételével a többi nyelvjárás zárt *ē-i* helyén (*lēhet, verēm, vētt*) *ö* jelenik meg (*lōhet, verōm, vōtt*). A somogyi, ormánsági részeken zártó kettőshangzók vannak (*karōu, mezōü, kéjś*), egyéb dunántúli sajátosságok társaságában (nyíltabb *e*, zártabb *á, l-ezés*, a *v* zöngésítő hatása, *-nyi* igenévképző stb.). Baranyában és Szlavóniában a többes szám első személyű tárgyias igerag megegyezik az alanyival (*kinyitunk a kaput*), az egyes harmadik tárgyias ragozásban *látí* 'látja', *mondí* 'mondja' alakok járatosak. A *v* tövű igék alakjai nyugaton *lūn, hin*, Baranyában *liūj, hij*, keletrebbre *lūl, hūl*, ill. *lū, hū*. A többes harmadik birtokos személyjel Baranyában *-ik, -jik* alakú: *lovik, kertvik*.

4. Dél-alföldi: A Dél-Dunántúlhoz hasonlóan a legjellegzetesebb hangtani sajátossága az *ö-zés* (*köröszet, kendör, köll*), de az *l-ezés j-zés* váltja fel: *ijen, gója*. A köznyelvi *ó, ő* helyett gyakori az *ú, í, lú, kú, túrú*, a helyhatározóragok is zártabb ejtésűek: *-bú/-bü, -rú/-tű, -tű/-tű*. A szótagzáró *r, l* kieshet és megnyújthatja az előző magánhangzót: *mikō* 'mikor', *öccō* 'ötször', *pöndō* 'pendely'

tótam. Egyes vidékeken még hallhatók a *tanijja, mondi, monditok* igealakok. A főnévi igenév képzője *-ni*.

5. Tisza–Körös-vidéki: Használja a zárt *é-t*, nyílt *e-jei* köznyelvi vagy annál kicsit nyitottabbak. Az *ó,*

ő, é-k helyén záródó kettőshangzók vannak; feltűnő jegye még az erős *i-zés* (*felesig, virēs, húsvit*). Ingadozó alakokban kerüli az *ö-s* megoldásokat (*sēpēr, vēdēr, vērēs*). A köznyelvhez hasonlóan *j-ző* (*fójik, aija*). A köz-

nyelven időtartamváltó szótövek gyakran egyalakúak: *nyúlak, fűzes, húszas*. A *-t* végű igéknek hosszabb és rövidebb alakja is használatos (*sütöttem ~ süttem, vettem ~ tettem*). A *v* tövű igék alapalakja többnyire magánhangzós: *hi, ri, szü, de l végű is: nyöl*. A helyhatározóragok gyakran zártabb ejtésűek (*házbü, szekerrü* stb.).

6. Palóc: Az ide tartozó nyelvjárások közös jegye az ajakkerekítés nélküli *á*, hosszú párjával, az *ā*-val (*fāj á vállám* 'fáj a vállam'). Egyébként a nyugati, keleti és déli részén az érintkezett nyelvjárásokkal több közös és átmeneti sajátosságot mutat. A nyugati palóc például a kisalföldi nyelvjárásokhoz hasonlóan *i-ző* és részben *l-ező*, keleten az északkeleti típussal egyezően záródó kettőshangzók jellemzik. Középső, legzártabb részében még él az *ly* hang (fonéma; *hólyág, golyó* – tehát nem *j*-vel, hanem lágyított *l*-lel). Ugyancsak szömegkülönböztető szerepre alkalmas a hosszú *ē* (*szél* 'légmozgás', de *szél* 'széle vminek'). Gyakori az *ü* helyetti *i* (*kilső, pispék, siket*), az *ő* helyetti *ē* (*csēpp, bēgre*). Az *i* lágyíthatja a *t, d, n, l-t* (*szertyi, gyimnye, ēnnyi* 'enni'). Az *ē – e-t* váltakoztató névszókban megmaradhat az *e*: *tehen, verēb, szekēr*. A *t* végű igék múlt időben a rövidebb alakjukban használatosak (*nyittám, köttem*). A *-val/-vel* rag nem hasonul (*szekervel*). Az eredményhatározó ragja egyalakú (*hámué vályik* 'hamuvá válik'). Gyakori az egyeztetés hiánya (*fázik á kezejm*).

7. Északkeleti: Nem használja az *ē – e* szembenállást, *e-zése* a köznyelvvel megegyező (*ember, gyerek*). Az *ó, ő, é* helyén záródó kettőshangzók állnak (*vaot ~ vout, keēs ~ kéis, üüz* stb.), ugyanakkor van nyitódó *iē* kettőshangzója is, amelyet az ún. *i-ző* helyzetű *é-k* helyére illeszt (*niēgy, viēr*). A megoszlás alapján a nyitódó és záródó kettőshangzót tartalmazó formák jelentésmegkülönböztetésre is alkalmasak (*fēil* 'fele vminek' – *fiēl* 'fél vkitől'). Az *í, ú, ü-k* gyakran rövidülnek (*viz, ut, szür*), a szótagzáró *r, l, j* viszont rendszeresen nyújtja az előtte lévő magánhangzót (*embēr, hōr, hájlik*). Az *-n* igerag néhány igen kijelentő módban is megjelenhet (*megyen, teszen, leszen* stb.). Egyes vidékeken az igék udvarias felszólító módja *-ik-es* (*üjjik le, ne memyik ell*), a *várja, tuggya* alakok helyett egyes vidékeken *vári, tudi, a mossuk, vettyük* helyett *mosuk, vettyik* járatos.

8. Mezőségi: A zárt *é* hang már csak nyitokban fedezhető fel. Északi részén közepes erősségű *i-zés* hallható, kettőshangzók nem jellemzők. Hosszúmagánhangzó-rendszere sok helyen bomlóban van, helyettük rövid vagy félhosszú hangok állnak (*házbol, előtt*), a szótagzáró *r, l, j* viszont nyújtó hatást fejt ki. A terület egyik legjellegzetesebb sajátossága az ún. *a-zás*, vagyis az *o > a* váltás (*bagár, katana, malam*). A nyíltabb ejtés az *ö* hangot is érintheti (különösen a Maros és Kükkülök vidékén). Archaikus vonásai említést érdemel a családi helyhatározóragok (*Sándornott, Sándornól, Sándorni*), a *megen, teszen, viszen*-féle alakok használata.

9. Székely: A számos közös sajátosság ellenére egyik legheterogénebb nyelvjárási régióról van szó. Ennek elsősorban történelmi, településtörténeti okai vannak. Jórészt nyelvtörténeti kritériumok alapján igazolni lehetett, hogy a székelyek az Árpád-kor folyamán a keleti határvédelemmel összefüggésben, más vidékekről áttelepítve foglalták el mai lakóterületüket. A keleti székelység nyelvjárása a nyugat-magyarországi tájszólással mutat rokonságot (pl. nyitódó *uo, üö, iē* kettőshangzóival: *juo, fiüöd* stb. vagy az *e-nél* nyíltabb *ā*-ivel: *ástā, mákēg*), az udvarhelyszéki székelység az maga *ö-zés*-vel és egyéb rendszerszerű párhuzamokkal a Baranya megyei magyarság nyelvéhez áll a legközelebb. A nyugati székelység tájnyelvébe pedig számos mezősegi vonás szüremkedett be (többek között a gyenge *a-zás*). Néhány további székely sajátosság: érvényesül a szótagzáró *r, l, j* nyújtó hatása, használatosak a *tehen, szekēr*-féle alanyeseti formák, megvan az elbeszélő múlt (*vára,*

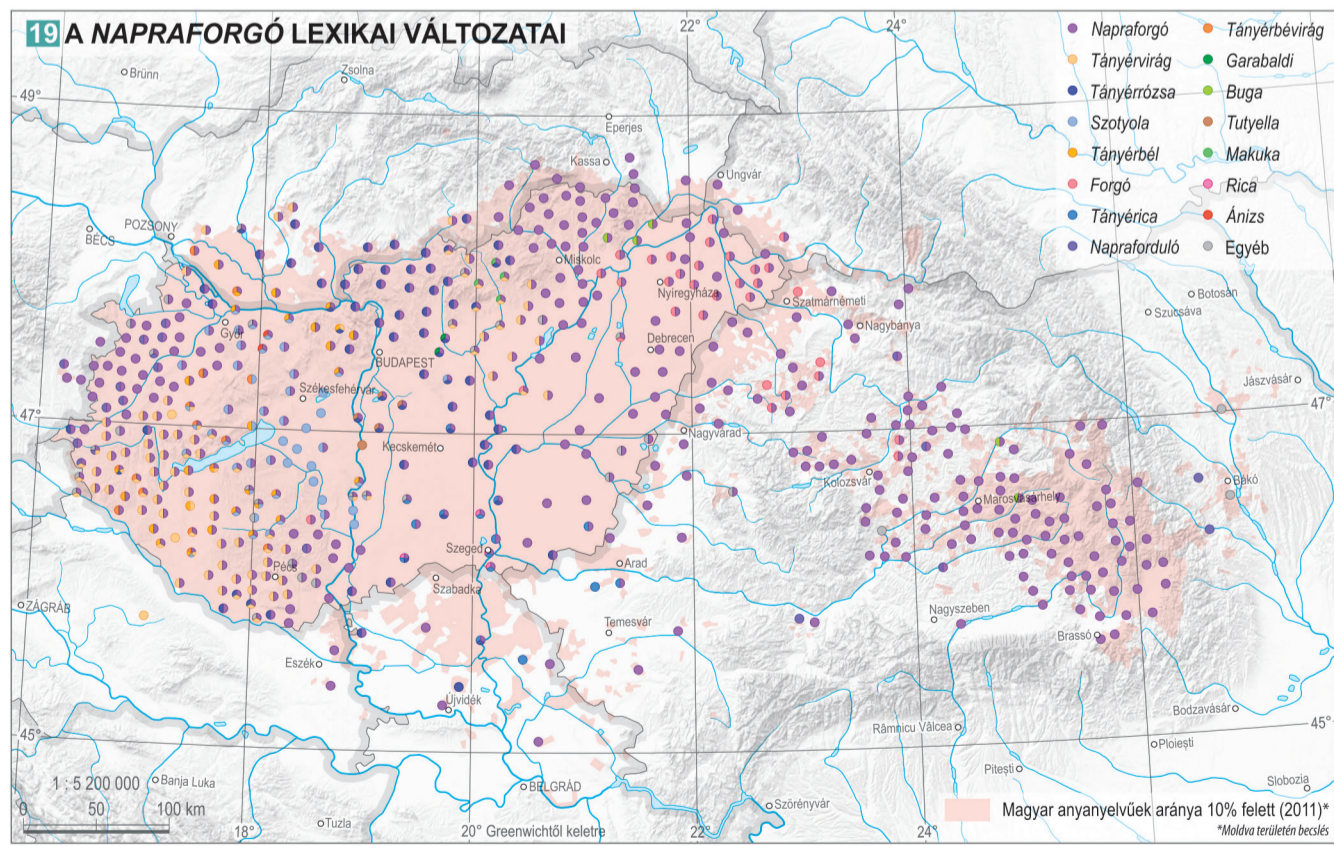
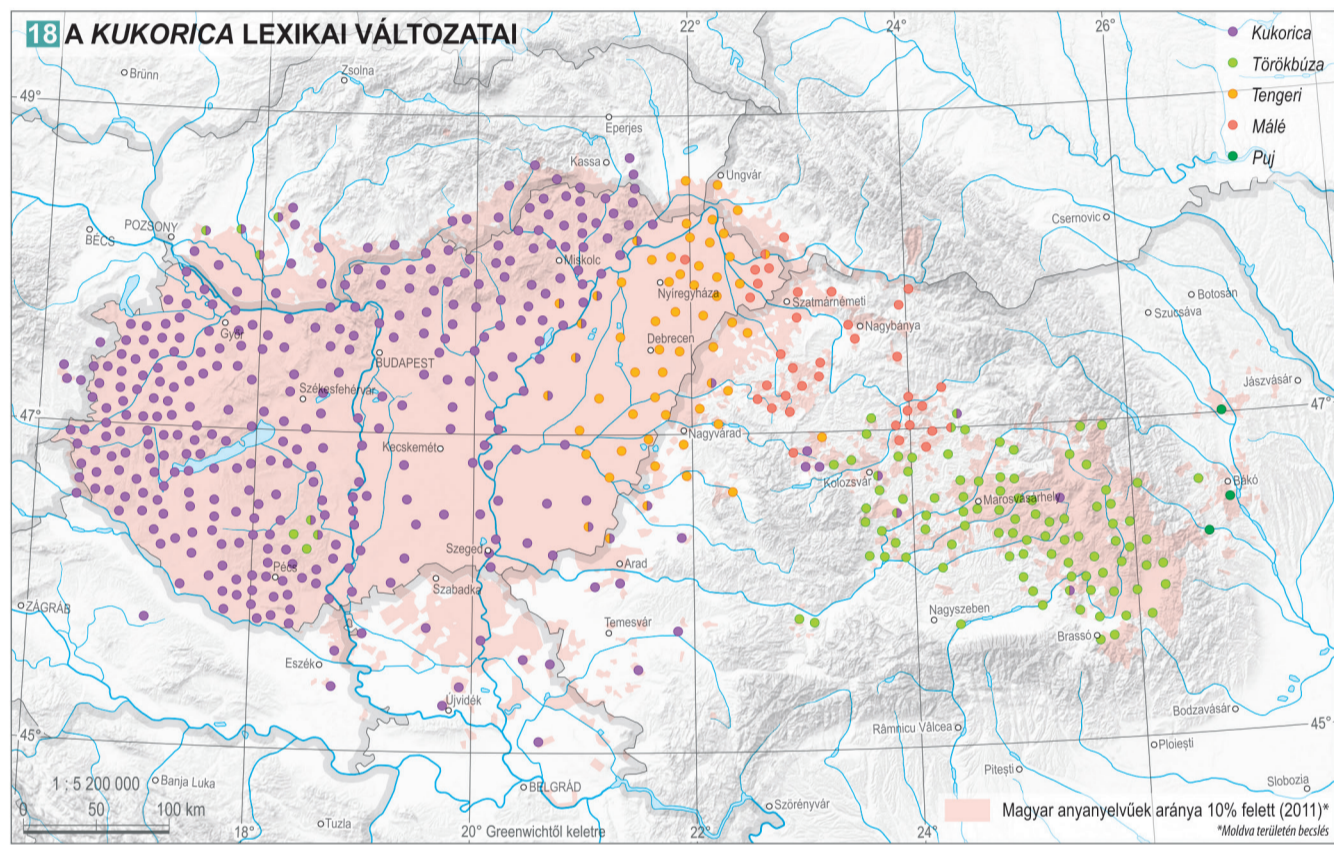
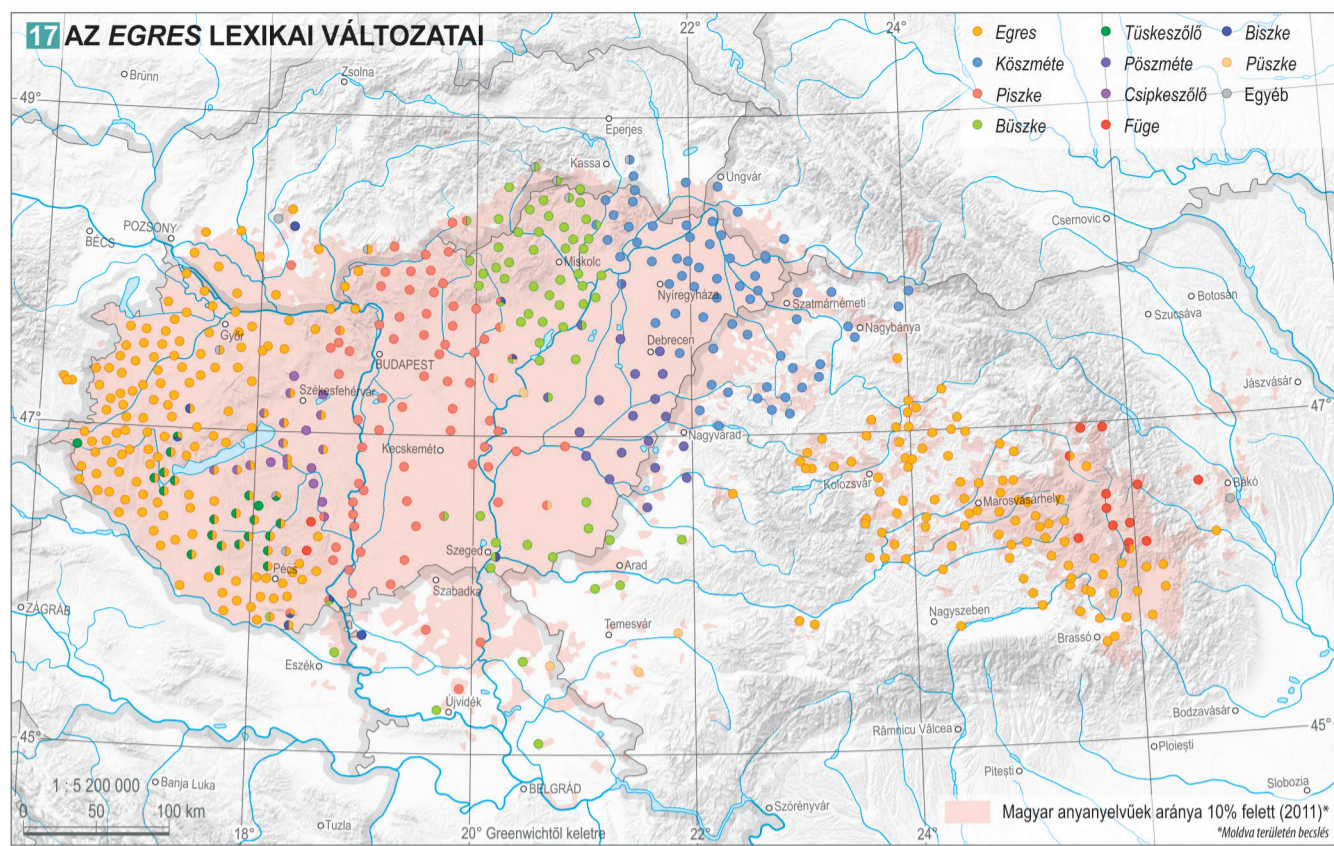

zós esetek is: *orsu*. – A mássalhangzó-jelenségek közül elsőként az archaikus *ly* fonéma (lágyított *l*) meglétét és a helyén történetileg kialakult *l*-ezést, *j*-zést szemléltetjük, a *folyik* ige kerestülül [8]. A megőrződés tömbszerű területe a középső palóc nyelvjárás, de dél-erdélyi és moldvai csángó szigeteken is van nyoma. Az *l*-ezés zóme a Dunántúl nyugati és déli területén fordul elő. A mássalhangzó-jelenségek szemléltetését két dunántúli regionalizmus ábrázolásával zárjuk. Széles körben ismert a *v* hang zöngésítő hatása, az ún. *Vazsvár, legvár*-féle hasonulás, amelyet a *húsvét* szó táji megoszlásával mutatunk be [9]. A *húsvét* ejtés göca a Nyugat-Dunántúlra és a Dél-Dunántúl somogyi részére lokálizálható. A két göcponct között, vele részben átfedésben feltűnik egy ellentétes irányú, előre ható hasonulás is, amely a *v*-t zöngétleníti: *husfét*. A másik kiválasztott dunántúli tendencia a *j ty/gy*-vé válása mássalhangzó után. Ezt a jelenséget az *apját* szóval illusztráljuk [10], melynek tipikus dunántúli ejtése: *aptyát*.

Alaktani téren jellemző lehet néhány, köznyelvben ismeretlen toldalék használata, pl. a 'családi' helyhatározóragnak nevezett (családot, foglalkozást jelentő szóhoz társuló) *-nott –nól –ni: bírónott* 'bíróéknál', *bírónól* 'bíróéktól', *bíróni* 'bíróékhöz'. Módosulhat ismert toldalékok hangalakja: *házból, beszélnyi*, funkciója: *leverünk* ('leverjük') *a diót, meglássuk* ('meglátjuk') *a nyulat* és produktivitása is: a székelly és csángó nyelvjárások pl. előszeretettel alkalmaznak kicsinyítő képzőket: *patakcsa, gyermekse*. Az archaikusabb nyelvjárások kevesebb toldalékvariánsot használhatnak: *Feriho, Nyitráre* (az illeszkedés hiánya), *lovakval, kecskékel* (a hasonulás hiánya) stb.

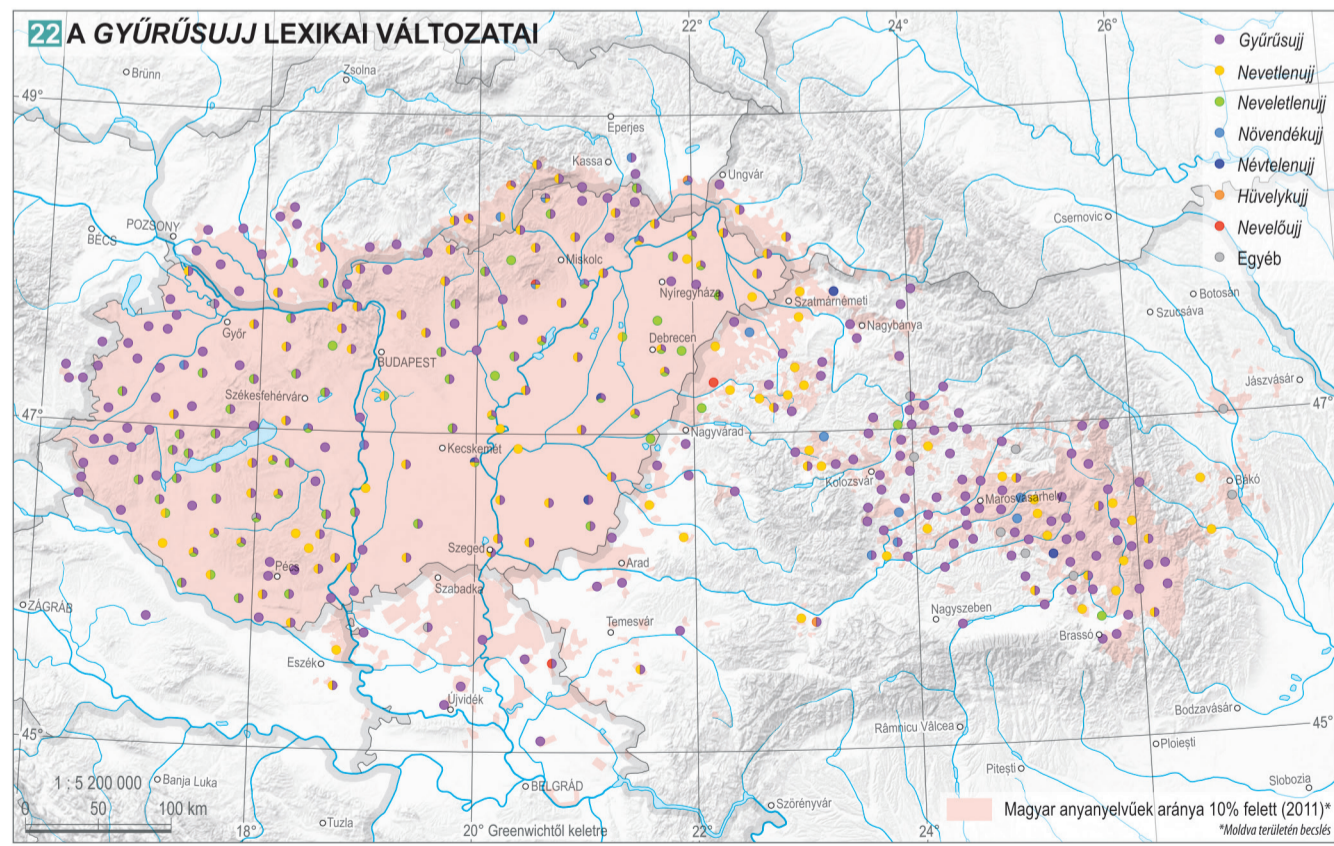
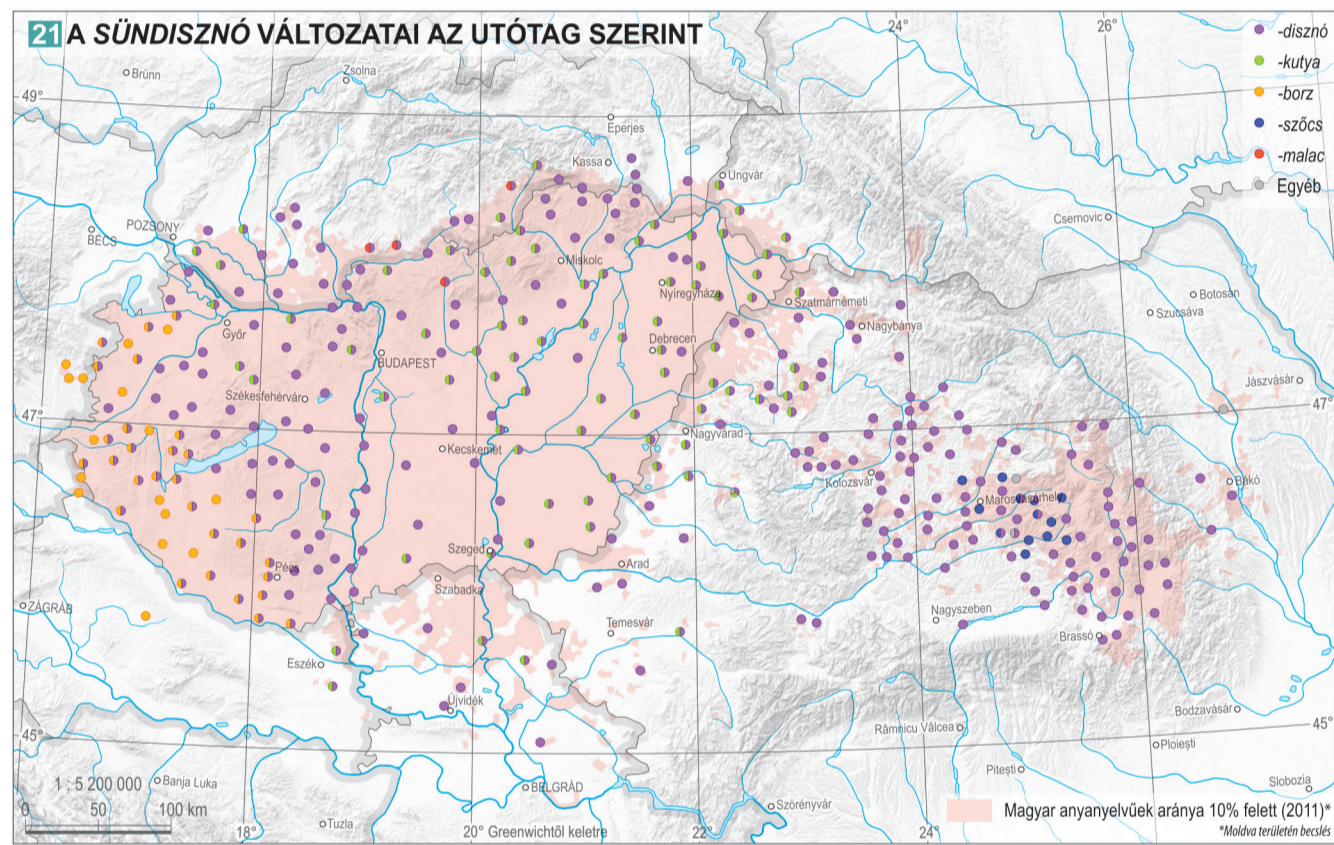
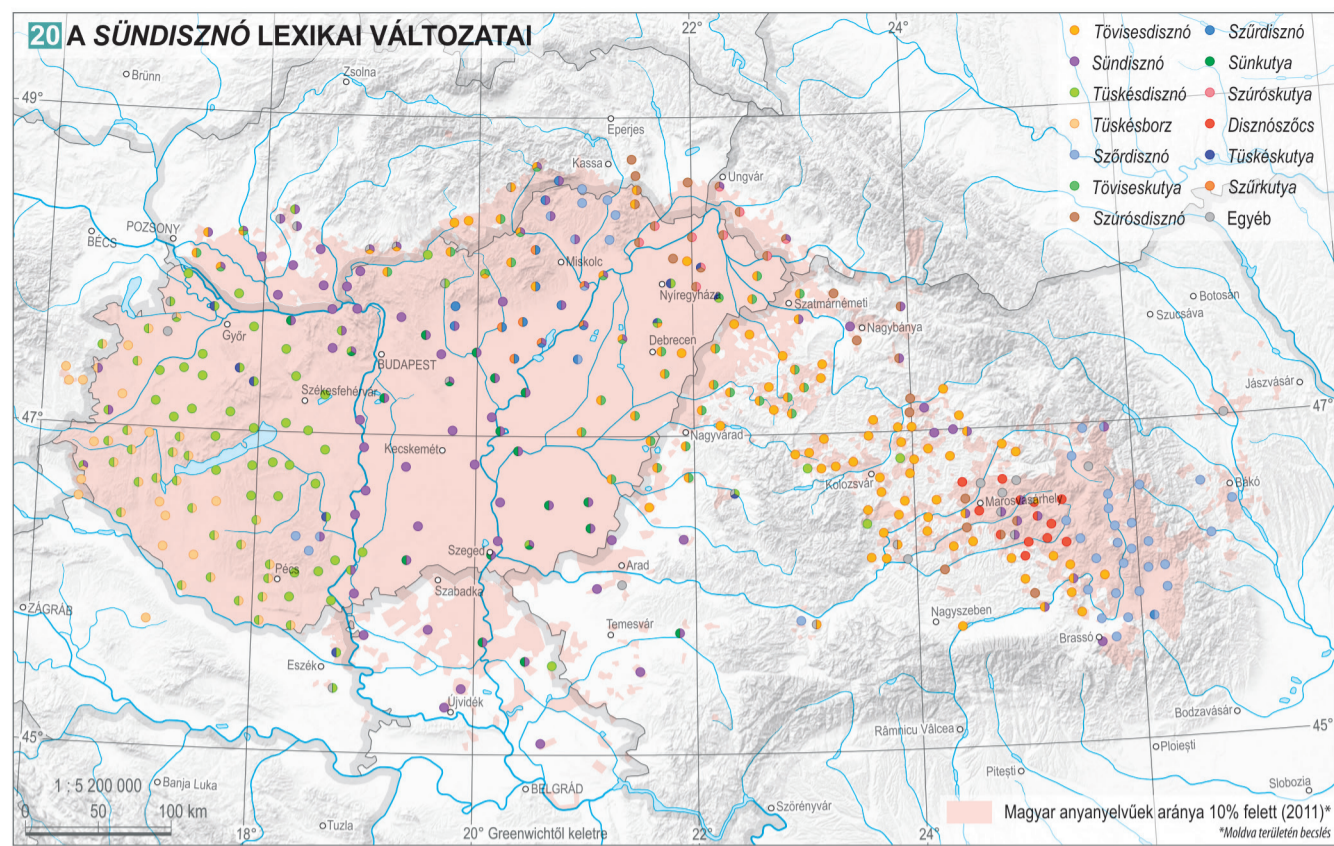
Az igeik toldalékolása köréből egy ragozási és egy jelezési példát mutatunk be térképeken. A *mondja* térképén [11] feltűnőek a *mondí* alakok, amelyeknek legnagyobb foltja a Dél-Dunántúlon látható, de számottevő képviselője van a Dél-Alföldön is, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld nyelvjárástörténeti összefüggése kézenfekvő, a kettő területi kontinuitását vélhetőleg a török hódoltsági népmozgások szüntették meg a Duna–Tisza közén, de az északi jelenlétre több magyarázat is született (független belső keletkezés vagy középkori, határvédelemmel összefüggő telepítések). A feltételes módú igeik közül a 'tárgyas' *vinnénk*-ről készítettünk térképet [12]. A határozott tárgyra vonatkozó ('vinnénk/vinnők azt') igealak raghasználatát sok nyelvjárásban határozottan elkülönül a határozatlan tárgyra irányulótól ('vinnénk valamit'). A nyugati nyelvtérületen jőformán csak csak az *i*-zés okoz látványosabb elkülönülést (*vinnink*), keleten viszont igen tarka a kép: Erdélyben és Moldvában a *vimmők* típusa domináns, a Mezőségen és annak kirajzásain, valamint az elszigetelt északi-keleti nyelvjárásokban az igen archaikus *vinnük* is jellemző. Tipikus keverékformák a *vinnönk* és a *vinnünk*: ezek a *vinnénk* ↔ *vimmők*, illetve a *vinnénk* ↔ *vinnük* ütközönájában tűnnek fel. A dél-dunántúli bukovinai gyökerű székely nyelvjárászigetek, amelyek a második világháborút követően keletkeztek, jórészt az erdélyi *vimmők* formát tükrözik.

A névszók toldalékolásából a változatos határozóragokat emeljük ki. A *-val/-vel* rag viselkedésében figyelemre méltó a *v* hasonulásának elmaradása, amely megőrzött régiség. Többszerűen a palóc nyelvjárássterületre jellemző, de bizonyos peremnyelvjárásokban és nyelvjárászigetekben is megmaradt (az északi régió széle, keleti székelység, Moldva, Dél-Erdély). A dél-dunántúli bukovinai székely telepessalvak szintén az archaikus ejtést őrizték meg [13]. A helyhatározóragok viselkedésében a magánhangzók nyellállásoka (*ó ~ ú, ő ~ ü*) és az *l* megmaradása vagy eltűnése okozza a legfőbb differenciálódást. A *-ból* rag fontosabb ejtéseit

a *házból* térképe illusztrálja [14]. A nyelvtörténetileg régiebb *házból* forma többszerűen a Székelyföldön figyelhető meg, de figyelemre méltó jelenléte van még bizonyos kelti palóc, északi-keleti és mezőszéki nyelvjárásokban is. A dél-dunántúli bukovinai gyökerű nyelvjárászigetek a székely típust képviselik. Az *l* megőrző-

dése is inkább a hagyományörző keleti nyelvtérre jellemző. A *-tól* rag nyelvtérrel méltó megoszlását az *asztaltól* [15], a *-ról*-ét az *asztalról* térképe [16] illusztrálja. Ezek az a magánhangzók zártági foka (*ó ~ ü*) és a ragvégi *l* meglétének esetei a leginkább figyelemre méltók. A három helyhatározórag ejtési változatainak szóródá-

sában sok területi hasonlóság van, de a különbségek sem elhanyagolhatók. A szókészlet tekintetében hagyományosan három főtipust különböztet el a nyelvjárási szókészlet: a valódi tájszók a köznyelvben ismeretlenek: *biling* 'szőlőfűrt', *pakulár* 'számadó juhász', *kóber* 'ékhos szekér'; az ala-

ki tájszók más kiejtésűek: *paždërgya* 'pozdorja', *girizd* 'gerezd', *fišd* 'fészű'; a jelentésbeli tájszók sajátos értelemben használatosak: *medence* 'fateknő', *megcáfol* 'megszagat', *apró* 'himlő, kanyaró'. Ezek a köznyelvtől való eltérések gyakran kombinálódhatnak is a tájszavakkal.

Szólásokban, közmondásokban a népnyelv különösen gazdag: *Akkora, mint a mennyei lajtërgya* 'hőrihor-gas (ember)', *Mégy bele, mint Ladámom a ménkü* 'nagyon csúszik neki az ital', *Nem sokat vástítottam a küszöbgyit* 'nem járok hozzá', *Kutyayugatás nem hallik a ményor-szágbo* 'az átkozódások nem teljesülnek be' (Rábaköz).

A szókészlet térbeli megoszlása a nyelvi szintek közül a legváltozatosabb, a legszegényesebben váltakozó. Az alábbi térképeken a növény- és állatvilág, valamint a testrészek népi terminológiájából adunk példákat. Ezek alapvetően a lexikai és hangtani különbségekre világítanak rá, de a lexikai megoszlásban jelentéstani tényezők is szerepet játszhatnak. A szavak egy része belső keletkezésű, más részük régi vagy későbbi jövevényszó. Az egres térképén [17] megtalálhatók pl. az egres jövevényszó újkori alakváltozatai; ezek forrása nemzetközi vándorszóként terjedt el Európa számos nyelvében és többek között értelem, savanyú szőlőt is jelent. A magyarba az olaszból és/vagy a németből kerülhetett az ómagyar korban, és elterjedt szinte az egész nyelvterületen; többszerűen főleg a dunántúli és az erdélyi nyelvjárásokban van jelen. A *kőszméte* az északi-keleti nyelvjárás jellemző szava: nyilván a keleti szlávól való átvétel, erre utal a földrajzi elterjedése is. A középső nyelvtérületen a *piszke* és változatai dominálnak (*biszke, búszke, püszke* stb.), amelyek belső keletkezésűek, és valószínűleg eredetben kapcsolatban állnak a *piszkál* ige tövével. A *pőszméte* a *piszke* és a *kőszméte* ütközönájában létrejött hibrid forma, a *csipkeszőlő, tüskeszőlő* szóösszetétellel létrejött metaforikus kifejezések.

A kukorica térképe [18] plasztikus lexikai megoszlást mutat: a nyugati és középső nyelvtérületet a nemzetközi vándorszóként ismert *kukorica* uralja, a Tiszántúlon a *tengeri* a fő változat, a *török búza* Erdély középső és keleti részét foglalja el (nyugatabbra nyelvjárászigetekben van jelen), a román jövevény *málé* a Partium és a Mezőség közötti sávban jellemző, míg a szintén román eredetű *puj* csak Moldvában került a helyi magyar nyelvjárásokba.

A napraforgó térképe az egyik legváltozatosabb lexikális képet mutatja [19]. A címszóként megadott főváltozat ismert szinte az egész Kárpát-medencében, a nyelvtér legközelebb álló *forogó* az északi-keleti régióra jellemző. A *tányér* metaforára a következő változatok épülnek: *tányérrőzsa, tányérvirág, tányérbél, tányérbélvirág, tányéricsa*. (A *rica* a *tányéricsa*-ból rövidült alak, mindkettő a dél-alföldi nyelvjárások szava.) Az egyéb változatok alakulásokra, ill. jövevényszókra lásd pl. a következőket: *buga, tutyella, szotyola, anizs, makuka, garibaldi* stb.

A sündisznó a *sün* hangalaki változatain kívül a szóösszetételben, annak jelentésében megnyilvánuló népi kreativitásra ad számos példát [20]. A *sün* előtagot felválthatja a hangzásban rá emlékeztető *szőr, szúr* szó, de egyéb, a szúróságot felidéző lexéma is: *szürökutya, szürödészdnó, tövisediszdnó, tövieskutya, tüskésdészdnó, tüskéskutya, tüskésborz*. Amint a példákban is látható, a *disznó* utótagon kívül más állatnév is megjelenhet: *kutya, borz*. Az utótagok külön is térképezhetők [21], így láthatóvá válik, hogy a *borz* a Nyugat- és Dél-Dunántúlon jellemző, a *malac* a középpalócban, a *szőcs* pedig Erdély közepén.

A gyűrűsujj térképén [22] a szóösszetételek előtagjai mutatnak jelentésánál is érdekes megoszlást. A legelterjedtebb, az egész Kárpát-medencében ismert szó a *gyűrűsujj*, feltehetőleg ez is a legrégebb. Sokféle járatos még a *neveltenujj, neveltenujj* is, sőt az utóbbi változik a hasonló hangzású, de más motivációjú *neveltenujj*-jal. Ebben a *nevelten* annyit jelent, hogy a szomszédos középsőujjhoz képest kisebb, tkp. 'növésben elmaradt'. Ezt a szemléletmódot igazolják az ilyen változatok is, mint *növendekujj, nevelőujj*.

Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA)

www.nemzetiatlasz.hu

<i>Szerkesztőbizottság</i>
Kocsis Károly (elnök)
Klinghammer István (tiszteletbeli elnök), Nemerkenyi Zsombor (titkár),
Gercsák Gábor, Kincses Áron, Kovács Zoltán, Zentai László

<i>Kartográfiai Tanácsadó Bizottság</i>
Zentai László (elnök)
Bartos-Elekes Zsombor, Bottlik Zsolt, Buga László,
Gede Máttyás, Gercsák Gábor, Györffy János, Márton Máttyás,
Orosz László, Török Zsolt Győző, Ungvári Zsuzsanna

MNA Állam és nemzet kötet

<i>Kötetszerkesztők</i>
Kocsis Károly (főszerkesztő), Kovács Zoltán, Nemerkenyi Zsombor, Gercsák Gábor, Kincses Áron

<i>Fejezetszerkesztők</i>
Bába Iván, Borsos Balázs, Buga László, Győri Ferenc, Hajdú Zoltán, Halmai Péter, Hevesi Attila, Juhász Dezső, Kocsis Károly, Kovács Zoltán, Kulcsár Gabriella, Máttyás Szabolcs, Pál Viktor, Török Zsolt Győző, Várkonyi László

<i>Képszerkesztő</i>
Magyar Árpád

<i>Szakmai lektor</i>
Probáld Ferenc, Gercsák Gábor, Bereznay András (V. fejezet térképei)

<i>Nyelvi lektor</i>
Kálóczy Katalin, Gercsák Gábor

<i>Borítóterv</i>
Mezei Gáspár – HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet, Kuti Ildikó – Civertan Bt.

<i>Arculatterv, tipográfia</i>
Kuti Ildikó – Civertan Bt.

<i>Sokszorosítás</i>
Keskeny és Társai 2001 Kft. keskeny nyomda.hu

<i>A kiadvány megjelenéséhez támogatást nyújtott:</i>
Magyarország Kormánya
HUN-REN, Magyar Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia

A kötet szerkesztésének lezárása: 2024. július 1.

ISBN 978-963-9545-55-7ö
ISBN 978-963-9545-69-4

MAGYARORSZÁG NEMZETI ATLASZA

ÁLLAM ÉS NEMZET

<i>Szerzők</i>
BÁBA IVÁN
BÁRTH M. JÁNOS
BARTOS-ELEKES ZSOMBOR
BENEDEK JÓZSEF
BICZÓ KRISZTINA
BOLLÓK ÁDÁM
BOROS LAJOS
BORSOS BALÁZS
BUGA LÁSZLÓ
CSÜLLÖG GÁBOR
FINTA ISTVÁN
FRISNYÁK SÁNDOR
GYŐRI FERENC
HAJDÚ ZOLTÁN
HALMAI PÉTER
HARDI TAMÁS
HEGEDŰS ÁBEL
HEVESI ATTILA
HONVÁRI JÁNOS
HORVÁTH FRIDERIKA
HUBAI LÁSZLÓ
JANKÓ ANNAMÁRIA
JUHÁSZ DEZSÓ
KITANICS MÁTÉ
KOVALCSIK TAMÁS
KRISKA OLIVÉR
KULCSÁR GABRIELLA
KVECK PÉTER

MARTON TIBOR
MASEK ZSÓFIA
MÁTYÁS SZABOLCS
MORVAI TÜNDE
NAGY MIKLÓS MIHÁLY
NEMERKÉNYI ZSOMBOR
OLÁH KRISZTINA
PÁL VIKTOR
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
PAP JÓZSEF
PAP NORBERT
REMÉNYI PÉTER
SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY KLÁRA
SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT
TÖRÖK ZSOLT GYŐZŐ
TRINGLI ISTVÁN
UJVÁRY GÁBOR
VADÁL ILDIKÓ
VÁRKONYI LÁSZLÓ
ZAGYI NÁNDOR
ZENTAI LÁSZLÓ

CSÜLLÖG GÁBOR
DEMETER GÁBOR
†DOMANOVSKY GYÖRGY
†ENGEL PÁL
FINTA ISTVÁN
†GLASER LAJOS
GÓRA ZOLTÁN
GYŐRI FERENC
HAJDÚ ZOLTÁN
HALMAI PÉTER
HARDI TAMÁS
†HARKAI IMRE
H. KÉRDŐ KATALIN
HONVÁRI JÁNOS
HORVÁTH FRIDERIKA
HUBAI LÁSZLÓ
JANKÓ ANNAMÁRIA
JUHÁSZ DEZSÓ
KITANICS MÁTÉ
†KNEZSA ISTVÁN
KOCSIS KÁROLY
KÓKAI SÁNDOR
KOMORÓCZY BALÁZS
KÓSA LÁSZLÓ
KOVÁCS ZOLTÁN
KOVALCSIK TAMÁS
†KRESZ MÁRIA
KRISKA OLIVÉR
KULCSÁR GABRIELLA
KVECK PÉTER
†MARTIN GYÖRGY
MARTON TIBOR
MASEK ZSÓFIA

MÁTYÁS SZABOLCS
MORVAI TÜNDE
†NAGY IVÁN
ÖRDÖG ISTVÁN
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
PÁL VIKTOR
PAP JÓZSEF
PAP NORBERT
REMÉNYI PÉTER
SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT
SOÓS ESZTER
SZABÓ TAMÁS
SZÓKE BÉLA MIKLÓS
TÁTRAI PATRIK
TEKNŐS LÁSZLÓ
TINER TIBOR
TÖRÖK ZSOLT GYŐZŐ
UJVÁRY GÁBOR
VADÁL ILDIKÓ
VÁNDOR ANDRÁSNÉ
VÁRKONYI LÁSZLÓ
ZAGYI NÁNDOR

<i>Térkép- és ábraserzők</i>
†BARABÁS JENŐ
BÁRTH M. JÁNOS
BENEDEK JÓZSEF
BERTUS ZOLTÁN
BICZÓ KRISZTINA
BOLLÓK ÁDÁM
BOROS LAJOS
BORSOS BALÁZS
BUGA LÁSZLÓ
B. TÓTH ÁGNES

CSÜLLÖG GÁBOR
DEMETER GÁBOR
†DOMANOVSKY GYÖRGY
†ENGEL PÁL
FINTA ISTVÁN
†GLASER LAJOS
GÓRA ZOLTÁN
GYŐRI FERENC
HAJDÚ ZOLTÁN
HALMAI PÉTER
HARDI TAMÁS
†HARKAI IMRE
H. KÉRDŐ KATALIN
HONVÁRI JÁNOS
HORVÁTH FRIDERIKA
HUBAI LÁSZLÓ
JANKÓ ANNAMÁRIA
JUHÁSZ DEZSÓ
KITANICS MÁTÉ
†KNEZSA ISTVÁN
KOCSIS KÁROLY
KÓKAI SÁNDOR
KOMORÓCZY BALÁZS
KÓSA LÁSZLÓ
KOVÁCS ZOLTÁN
KOVALCSIK TAMÁS
†KRESZ MÁRIA
KRISKA OLIVÉR
KULCSÁR GABRIELLA
KVECK PÉTER
†MARTIN GYÖRGY
MARTON TIBOR
MASEK ZSÓFIA

MÁTYÁS SZABOLCS
MORVAI TÜNDE
†NAGY IVÁN
ÖRDÖG ISTVÁN
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
PÁL VIKTOR
PAP JÓZSEF
PAP NORBERT
REMÉNYI PÉTER
SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT
SOÓS ESZTER
SZABÓ TAMÁS
SZÓKE BÉLA MIKLÓS
TÁTRAI PATRIK
TEKNŐS LÁSZLÓ
TINER TIBOR
TÖRÖK ZSOLT GYŐZŐ
UJVÁRY GÁBOR
VADÁL ILDIKÓ
VÁNDOR ANDRÁSNÉ
VÁRKONYI LÁSZLÓ
ZAGYI NÁNDOR

<i>Térképészek</i>
KOCZÓ FANNI
KOVÁCS ANIKÓ
MEZEI GÁSPÁR
NEMERKÉNYI ZSOMBOR

<i>Technikai munkatársak</i>
LACZKÓ MARGIT
MAGYAR ÁRPÁD